

LENKA NÉMETH VÍTOVÁ

Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej

Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

*O czeskiej tożsamości, geopoetyce środkowoeuropejskiej
oraz czeskiej recepcji literatury polskiej*

Krystyna Kardyni-Pelikánová, „Čechy krásné, Čechy mé...” Czeska i polska literatura we wzajemnych interakcjach. Miscellanea literaturoznawcze: eseje, studia, krytyki, Brno: Masarykova univerzita, 2017, ss. 303

Krystyna Kardyni-Pelikánová¹, doświadczona badaczka historii literatury polskiej, a szczególnie jej odbioru i recepcji przez czeskich czytelników², poświęciła swoją najnowszą książkę przede wszystkim tematowi stanowiącemu jedno z najtrudniejszych wyzwań dla uczonych poddających refleksji literatury i kultury narodowe oraz ich wzajemne relacje – kwestiom tożsamości i specyfiki poetyk poszczególnych literatur. Tom ten, przywołujący w tytule pierwsze słowa popularnej niegdyś pieśni czeskiej, skierowany jest do badaczy tożsamości, geopoetyki, odbioru i recepcji, zwłaszcza tych zainteresowanych czeską i polską literaturą. Prace Autorki, opublikowane w latach 2002–2016, rozproszone w różnych polskich i czeskich wydawnictwach, zostały (częściowo w zmodyfikowanej postaci) po raz pierwszy zebrane i przedstawione w czterech częściach recenzowanej pozycji.

Pierwszy rozdział książki, nazwany *Zmienne tropy tożsamości*, dąży do przedstawienia – głównie odbiorcy polskiemu – tylko pozornie prostej, wynikającej ze stereotypowego odbioru, tożsamości czeskiej. Badaczka słusznie zwraca uwagę na podział terytorialny (czeski i morawski) oraz wielowarstwową strukturę języka czeskiego (dającą możliwość stopniowego nacechowania przekazu na skali literackość – potoczność) jako na podstawy charakterystycznej czeskiej „intymizacji”, a następnie wyjaśnia: „Celem owej intymizacji było poznanie i uwiecznienie pomijanego zazwyczaj w kulturze «wysokiej» świata życiowego konkretnego, husserlowskiego *Lebensweltu*, przy jednoczesnym upoetycznieniu świata zwykłego człowieka” (s. 26). Wskazuje też ewolucję tego zjawiska: „Przeobrażeniom języka towarzyszyły przeobrażenia społeczne. W drugiej połowie XIX wieku rozwinęła się

¹ Krystyna Kardyni-Pelikánová – emerytowana profesor historii literatury polskiej, wieloletni pracownik Czechosłowackiej Akademii Nauk i wykładowca na uczelniach czeskich (Olomouc, Brno).

² Zob. bibliografia załączona do niniejszego tekstu.

w Czechach klasa ludzi kreatywnych, choć pochodzących z warstw ludowych, dla których celem stawała się modernizacja kraju, jego rozwój gospodarczy i kulturalny” (s. 86). Szczegółowo i wnikliwie przedstawiając najbardziej znane przykłady czeskich mistyfikacji literackich lub ich podejrzeń (tzw. *Rękopisów Królowodworskiego i Zielonogórskiego*, *Reportaży spod szubiennicy* Juliusa Fučíka oraz Járy Cimrmana) Autorka, zresztą nie po raz pierwszy, dołącza do grona polskich badaczy zajmujących się tym niewątpliwie intrygującym zjawiskiem³. Szkicując losy czeskiego odbioru i recepcji twórczości Zbigniewa Herberta, przypomina Kardyni-Pelikánová pomijane, acz dawno już zauważone (szczególnie przez slawistów polskich), różnice pomiędzy kulturą polską a czeską, będące następstwem ich przynależności do kręgu *Slavia Romana* z jednej strony, a *Slavia Germana* z drugiej: „Polska kultura (a w niej zwłaszcza Herbert) (...) wydobywa (...) nieco dzisiaj zapomniane, acz ściśle, związki polskiej Północy ze śródziemnomorskim Południem” (s. 75).

W drugim rozdziale, zatytułowanym *Przedziwne gry geopoetyki*, Badaczka zauważa: „nowa geopoetyka na terenach polskich Europy Środkowej nie pojawiła się dopiero na przełomie XIX i XX wieku, ale o wiele wcześniej. I nie otwiera jej powieść środkowoeuropejska, jak chciał Kundera, lecz wcześniejsze i znacznie skromniejsze, choć niezwykle w swoim czasie produktywne gatunki (...) gawędy i szkicu fizjologicznego” (s. 97). Upomina się następnie o zasługi czeskiego polonisty Karela Krejčíego, który uściślił czas pojawienia się w Polsce i inspirację szkicu fizjologicznego – uznając za ich początek felietony dziennikarza Gerarda Maurycyego Witowskiego (1787–1837), publikowane od 1816 roku i naśladujące wzory francuskie. Przedstawiając szczegółowe opisy encyklopedyczne typowo czeskich gatunków literackich (m.in. *obrana českého jazyka*, *ohlas*, *romanetto*, *sloupek*, *soudnička*), Uczona jednocześnie wyjaśnia specyficzne okoliczności ich powstania, formowania się i znaczenia (np. w odniesieniu do *romanetta* inspiracja opowiadaniem Edgara Alana Poego czy spokrewnienie genetyczne i gatunkowe *sloupka* z felietonem itp.). Śledząc uważnie również najnowszy rozwój literatury, zwraca Autorka uwagę na książkę *W kawiarni Avion, której nie ma* (2013) Renaty Putzlacher-Buchtowej, poetki pochodzącej z tzw. Zaolzia.

Trzeci rozdział publikacji (*Wokół polonistycznej refleksji literackiej w Czechach*) poświęcony został dokonaniom czeskiej polonistyki na przestrzeni ostatnich dwóch wieków – od pierwszych usystematyzowanych informacji na temat literatury polskiej w *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Historia słowiańskiego języka i literatury wedle wszystkich narzeczy, 1826) Pavla Josefa Šafárika, poprzez dokonania naukowe założyciela czeskiej polonistyki uniwersyteckiej (i – jak zwraca uwagę Autorka – jednocześnie pierwszej na świecie polonistyki zagranicznej) Mariana Szyjkowskiego oraz jego ucznia Karela Krejčíego, autora pierwszej obszernej czeskiej historii literatury

³ Por. również: J. Czaplińska, *Czeskie mistyfikacje (nie tylko) literackie jako czynnik kulturo- i kultotwórczy*, „Pamiętnik Słowiański” LIX, 2009, z. 2; A. Firlej, *Nie wiercie im! O czeskich mistyfikacjach*, „Literatura Ludowa”, nr 1, 2010, s. 3–13; eadem, *I na cóż ten naród Europej?*, „Tygodnik Powszechny”, 2008, nr 8, s. 37; Š. Balík, *Czeska tradycja humoru i „mistyfikacji”*, „Teksty Drugie”, nr 4, 2010, s. 247–266. W obrębie czeskojęzycznych opracowań tego zagadnienia por. szczególnie: V. Macura, *Mystifikace a národ*, w: idem, *Masarykovy boty*, Praha 1993, s. 17–21; *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*, red. M. Hrdina, K. Piořecká, Praha 2014; L. Pořízková, *Prátelský podvod. Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století*, Praha 2014.

polskiej *Dějiny polské literatury* (Praha 1953; niem. *Geschichte der polnischen Literatur*, Halle 1958) aż po najnowsze prace czeskich polonistów, choćby Petra Posledního⁴.

W ostatnim, czwartym rozdziale, nazwanym *Kłopoty z interpretacją. Trudna sztuka odczytywania tekstów obcych* (niejako w lustrzanym odbiciu idei przyświecającej pierwszej części tego tomu) Autorka z erudycją opisuje wybrane przykłady rozumienia – pełnego bądź częściowego – polskiej literatury przez jej czeskich badaczy, tłumaczy, recenzentów, publicystów i reżyserów teatralnych. Do tego celu wykorzystuje *Rękopis znaleziony w Saragossie*, przekłady Mickiewicza i Słowackiego autorstwa wybitnego czeskiego poety Vladimíra Holana, czeskie *reymontiana* oraz kwestie czeskiej recepcji i odbioru twórczości Witolda Gombrowicza; zestawiając dodatkowo czeskie, słowackie i polskie koncepcje teoretyczne dotyczące recepcji (przede wszystkim Feliksa Vodičky, Dionýza Ďurišina i Stefani Skwarczyńskiej).

Opublikowane w książce teksty uzupełniają przydatne narzędzia pomocnicze: nota bibliograficzna, adnotacje w języku polskim i czeskim oraz indeks nazwisk.

Uczona we Wstępie zapowiada: „próbuję (...) zasygnalizować, zwłaszcza czytelnikowi polskiemu, pewne cechy czeskiej duchowości czy mentalności, zamknięte zarówno w czeskich dokonaniach artystycznych, jak i wypowiedziane *expressis verbis* w czeskiej publicystyce czy w dotyczących literatury pracach krytycznych i naukowych. (...) z tych moich «prób» (esejów) wyłania się obraz czy ściślej: zarys, szkic portretu czeskiej mentalności, nieco odmienny niż stereotypowy wizerunek obiegowy, z jakim często w Polsce mamy do czynienia” (s. 7). Zamiar ten realizuje przy pomocy umiejętnie zestawionych spostrzeżeń i refleksji odnoszących się tak do tytułowej literatury i kultury czeskiej, jak również literatury i kultury polskiej – częściej jako *comparans*, ale niejednokrotnie również jako *comparandum*. Obrana przez Kardyni-Pelikánową forma przekazu, którą scharakteryzować można jako esej naukowy, doskonale wpisuje się we współczesny dyskurs humanistyczny: przedstawiając własną pogłębioną refleksję literatury i kultury, opartą na licznych teoretycznych i analitycznych pracach naukowych, obok przykładów z zakresu badanych obszarów nie stroni od przykładów z pola publicystyki (tej z prawdziwego zdarzenia), a nawet praktyki codziennej (np. w odniesieniu do języka mówionego, por. s. 20–22, 83–84).

Systematyzujące historycznoliterackie teksty poświęcone czeskiej polonistyce i opublikowane w recenzowanym tomie niewątpliwie pełnią niezastąpioną rolę w procesie utrwalania wiedzy na ten temat. Stanowią też cenne uzupełnienie pierwszej monografii autorstwa tejże Badaczki, przedstawiającej historię kształtowania się i rozwoju (jak również upadków) czeskiej polonistyki (*Uwiedzeni przez polską literaturę. Czeska polonistyka literacka*, Warszawa 2003), jak również wydanej niedawno obszernej monografii *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)* redagowanej przez Romana Barona i Romana Madeckiego (Praha 2014), w której Autorka również opublikowała swoje prace poświęcone tej tematyce.

⁴ M.in. wspólnie z M. Kowalczyk: *Jákobův žebřík. Polská literatura v letech 1945–1969*, Červený Kostelec 2008. W tym miejscu należy dodać, że autorom tym czeska polonistyka zawdzięcza również inne cenne pozycje (zob. m.in. wybrane publikacje w bibliografii załączonej do niniejszego tekstu).

Nie do przecenienia są też zebrane w tomie spostrzeżenia i refleksje dotyczące wzajemnych relacji literackich polsko-czeskich i czesko-polskich – odbioru i recepcji, interpretacji i przejmowania wzorów (jak np. gatunku szkicu fizjologicznego, z którym kanoniczny obecnie pisarz Karel Havlíček Borovský zapoznał się za polskim pośrednictwem, s. 100), a także drobnych, niepozabawionych uroku pomyłek (jak ta autorstwa Herberta w wierszu *Ostatnie słowa*, w którym wybitny, lecz w czasie pisania utworu ciężko już chory poeta, zamienił czeskiego poetę Miroslava Holuba na pisarza Bohumila Hrabala, s. 68–71⁵). Autorka, proponując czytelnikowi kolejne obserwacje literackich kontaktów polsko-czeskich, kontynuuje swoje wieloletnie dokonania, zebrane nieco wcześniej w pozycji *Czesko-polskie spotkania literackie. Komparatystyka – genologia – przekład* (Brno 2000).

Tom ten, pomimo pewnej tematycznej i gatunkowej różnorodności oraz powracających w poszczególnych podrozdziałach wątków (np. upominania się o zapomniane prawie dokonania Mariana Szykowskiego, podobnie jak słabo obecne w bieżącej myśli polonistycznej poglądy Karela Krejčiego), stanowi *sui generis* przegląd aktualnego stanu znajomości wśród (większości) Polaków czeskiej tożsamości kulturowej, podsumowanie dokonań czeskiej polonistyki do czasów wspomnianego Krejčiego, jak również głos w dyskusji o historii i współczesności kultur(y) Europy Środkowej.

Bibliografia

- Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, red. R. Baron, R. Madeckí, Praha 2014.
- Kardyni-Pelikánová K., *Czesko-polskie spotkania literackie. Komparatystyka – genologia – przekład*, Brno 2000.
- Kardyni-Pelikánová K., *Karel Havlíček Bortovský w kręgu literatury polskiej*, Wrocław 1986.
- Kardyni-Pelikánová K., *Kontakty literackie polsko-czeskie w dobie powstania styczniowego*, Wrocław 1975.
- Kardyni-Pelikánová K., *Pokłosie komparatysty. Studia o polskiej i czeskiej literaturze*, Brno 2007.
- Kardyni-Pelikánová K., *Uwiedzeni przez polską literaturę. Czeska polonistyka literacka*, Warszawa 2003.
- Kowalczyk M., Poslední P., *Horizont komparace. Česko-polské literární sousedství 1945–2005*, Červený Kostelec 2018.
- Kowalczyk M., Poslední P., *Čas čtení. Interpretace polské prózy 1990 – 2015*. Praha 2017.
- Krejčí K., *Dějiny polské literatury*, Praha 1953.
- Krejčí K., *Literatury a žánry v evropské dimenzi. Nejen česká literatura v zorném poli komparatistiky*, red. M. Černý, Praha 2014.
- Poslední P., *Obtížná kontinuita. Dvojí recepcie polské literatury z let 1945–1949*, Hradec Králové 2004.

⁵ Por. również: M. Lemańczyk, *Gołbie Holuba, czyli O „czeskim błędzie” Zbigniewa Herberta*, referat przedstawiony na konferencji, przywołany w Bibliografii do artykułu: eadem, *Legends a mýty české literatury v Polsku přelomu 20. a 21. století*, w: *Legends a mýty české a slovenské literatury*, red. S. Fedrová, A. Jedličková, Praha 2008, s. 182–193, <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2007/sbornik>.